

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Розглянуто підходи до трактування понять «економічна безпека», «боргова безпека держави», «державний борг» та обґрунтовано їхню економічну природу й сутність. Проаналізовано різні наукові погляди відомих економістів на роль і значення державного боргу та його вплив на безпеку національної економіки. Наведено авторське бачення сутності боргової безпеки держави у розрізі таких підходів, як: елемент економічної безпеки; допустимий рівень (безпечний рівень) державної заборгованості; здатність до забезпечення безпеки системи управління боргом, зокрема ефективного використання залучених фінансових ресурсів та оптимального співвідношення між складовими державного боргу.

Ключові слова: економічна безпека, боргова безпека, державний борг, державні запозичення, показник боргової безпеки, рівень державної заборгованості.

Постановка проблеми. Однією з глобальних проблем розвитку України на сучасному етапі є надмірне нарощування державного боргу, що спричиняє низку негативних наслідків для фінансової системи та боргової безпеки держави. Державний борг є важливим фактором впливу на національну економіку, за яким визначається здатність держави до поступального соціально-економічного розвитку, забезпечення гідного життя нації та безпечного функціонування фінансової сфери країни.

Боргова проблема як економічна реальність і об'єкт наукового аналізу має подвійну сутність: по-перше, чисто економічні аспекти боргу – додаткове фінансування економічного розвитку, покриття дефіциту бюджету, розширення фондового ринку, взаємозв'язок останнього з грошово-кредитним ринком та інше; по-друге, істотний вплив боргу на національну економічну безпеку, тобто на здатність країни витримати і скоротити борговий тягар, зберегти фінансовий і загальноекономічний суверенітет, не допустити розростання кризових процесів, зниження національної конкурентоздатності, посилення диспропорцій у розвитку регіонів тощо.

Вже доволі довго тривають суперечності щодо доцільності використання державних запозичень з метою покриття дефіциту бюджету. Зазвичай існування державного боргу тлумачиться як негативне явище, як загроза економічній і фінансовій безпеці держави. Однак

світовий досвід демонструє численні приклади нагромадження державних боргів з одночасним динамічним розвитком країн-боржників. Тому актуальності набуває питання дослідження теорії формування державного боргу як основного індикатора боргової безпеки.

Стан дослідження. Теоретико-методологічні аспекти впливу державного боргу на економіку досліджували відомі зарубіжні науковці, зокрема, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. М. Кейнс, М. Фридман, І. Фішер, А. Мелцер, А. Лернер, Д. Б'юкенен, А. Вангер, Е. Домар, С. Брю, К. Макконел, К. Штейн та інші. Серед вітчизняних економістів, яких цікавили питання боргової безпеки, слід відзначити О. Власюка, Я. Жаліла, Т. Желюк, О. Барановського, Т. Богдана, Н. Кравчук, М. Кубай, І. Пляця, В. Козюка та інших. Однак досі не існує єдиного та однозначного бачення щодо впливу державних запозичень на національну економіку, тому необхідно ґрунтовно дослідити наукові підходи до тлумачення сутності державного боргу та боргової безпеки, оскільки ці питання є надзвичайно важливими при формуванні державної боргової політики та для оцінки боргової складової в контексті економічної безпеки держави.

Метою статті є теоретичне обґрунтування економічної природи й суті боргової безпеки та державного боргу; аналіз еволюції поглядів представників основних економічних шкіл на роль і вплив державного боргу на національну економіку.

Виклад основних положень. Одним із найважливіших завдань будь-якої держави є досягнення такого рівня безпеки, який забезпечував би внутрішню стабільність, активну діяльність країни на міжнародній арені та одночасно гарантував би її державну безпеку. Економічна безпека держави є невід'ємною частиною національної безпеки, під якою розуміють стан захищеності національної економіки від різноманітних загроз, при якому вона здатна забезпечувати поступальний розвиток суспільства, його економічну і соціально-політичну стабільність в умовах наявності несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів.

Стан економічної безпеки України нині є складним внаслідок дії низки чинників і характеризується: нестійкістю економічного зростання та його надмірною залежністю від зовнішніх факторів; збереженням структурних деформацій у національній економіці, неефективністю використання матеріальних та фінансових ресурсів, зокрема енергетичних, домінуванням галузей з невеликою часткою доданої вартості, що спричиняє низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції; неефективністю захисту права власності, відсутністю умов для формування необхідного інвестиційного потенціалу в національній економіці, зокрема розвинутих інституцій фінансового та фондового ринків,

несприятливим макроекономічним і політико-правовим кліматом для залучення іноземних інвестицій; недосконалістю податкової системи, низькою ефективністю податкового адміністрування та контролю за використанням бюджетних асигнувань; низьким рівнем конкурентоспроможності та монополізацією окремих галузей промисловості, постачання товарів та надання послуг; недосконалістю механізму захисту внутрішнього ринку, неефективністю боротьби з контрабандою; надмірною залежністю від імпорту енергетичних ресурсів, недиверсифікованістю джерел енергопостачання; монополізацією іноземним капіталом деяких стратегічно важливих галузей національної економіки, що загрожує стабільності окремих товарних ринків; неефективністю економічних механізмів стимулювання науково-технічного потенціалу, відсутністю концептуальних засад системного управління інноваційним розвитком національної економіки; поглибленням регіональної диференціації; високим рівнем тінізації економіки, зумовленим, зокрема, зростанням тіньової зайнятості, поширенням напівлегальних методів ухилення від оподаткування, криміналізацією економічних відносин, наявністю в країні організованих злочинних угруповань, що претендують на контроль над діяльністю суб'єктів господарювання [1; 2, с. 154].

Важливим елементом економічної безпеки є фінансова безпека, оскільки вона відображає ступінь захищеності національних економічних інтересів і здатність держави ефективно та раціонально використовувати фінансові ресурси для забезпечення соціально-економічного розвитку. Відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, фінансова безпека охоплює бюджетну, боргову, грошово-кредитну, валютну безпеку та безпеку страхового і фондового ринків [3].

Істотну роль у функціонуванні фінансової системи держави, а загалом і її стійкості, відіграє наявність у держави внутрішнього та зовнішнього боргу. Політика державних запозичень в Україні за роки її незалежності здійснювалась хаотично, безсистемно і без раціонального підходу до розподілу позик, оскільки вони йшли на потреби оперативного фінансування та на покриття нестачі фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які виконують органи державної влади. Борговий метод покриття дефіциту бюджету в Україні було задіяно з 1995 р., коли держава проводила активну політику зі залучення коштів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Велика боргова залежність і критичні обсяги державних запозичень є загрозою національній безпеці та призводять до зниження рівня боргової безпеки.

Боргова безпека держави є складним і суперечним явищем, тому існує чимало підходів до визначення її сутності. У вузькому розумінні боргову безпеку можна трактувати як такий рівень внутрішньої і зовнішньої заборгованості, що може у повному обсязі обслуговуватися та своєчасно погашатися [4, с. 85].

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи [5].

О. І. Барановський трактує боргову безпеку держави як рівень внутрішньої і зовнішньої державної та гарантованої державою заборгованості з урахуванням їхньої структури в часовому і валютному вимірі, вартості їх обслуговування, можливості реструктуризації та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб і поступального економічного і соціального розвитку країни, що забезпечує захист інтересів усіх учасників боргових відносин від внутрішніх і зовнішніх ризиків, викликів і загроз та не загрожує втратою суверенітету, руйнуванням вітчизняної фінансової системи, виникненням боргової кризи, оголошенням суверенного дефолту [6, с. 335].

Т. П. Богдан розглядає боргову безпеку як досягнення такого рівня державного і зовнішнього сукупного боргу, співвідношення між структурними складовими боргу, вартостями обслуговування боргу і цільової спрямованості запозичених коштів, які забезпечують вирішення нагальних соціально-економічних потреб держави і не створюють загроз для стабільності вітчизняної фінансової системи й поступального розвитку економіки країни [7, с. 9].

Н. Кравчук зазначає, що боргова безпека держави трактується як елемент національних інтересів, який доцільно розглядати з позицій комплексного підходу, як підсистему у складній, багаторівневій системі фінансово-економічної безпеки держави. Водночас, враховуючи альтернативні погляди на цю проблему, вона під борговою безпекою держави пропонує розуміти певний критичний рівень державної заборгованості, який дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечити певний рівень відносної незалежності держави, зберігаючи при цьому економічну можливість країни здійснювати виплати на погашення основної суми і відсотків [8, с. 74–75].

М. В. Кубай вважає, що боргова безпека як важливий чинник соціально-економічного розвитку держави виступає своєрідним індикатором і критерієм ефективності провадження виваженої боргової політики держави. З позицій об'єктивної реальності боргова безпека виражається у здатності дотримання такого рівня заборгованості, який задовольняє потреби держави у фінансових ресурсах і дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни, водночас не ставить під загрозу можливість виконання державою своїх функцій та зобов'язань щодо погашення та обслуговування боргів [9, с. 38].

Як впливає з трактувань категорії «боргова безпека», основним індикатором, що впливає на її рівень, є державний борг. За Бюджетним кодексом України, «державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення» [10].

Порядок формування державного боргу України здійснюється шляхом залучення зовнішніх і внутрішніх запозичень та обслуговування вже існуючого боргу. Відповідно до цього розрізняють державний внутрішній і зовнішній борг.

Державний внутрішній борг – це економічна категорія, що відображає підсистему економічних відносин між державою (зокрема, місцевими органами влади) і кредиторами із числа юридичних і фізичних осіб.

Державний зовнішній борг – це боргові зобов'язання держави перед нерезидентами щодо повернення позичених коштів (основної суми боргу) і відсотків за ними. Зовнішній державний борг виникає у зв'язку зі залученням державою зовнішніх позик [11].

На наш погляд, тлумачення сутності боргової безпеки держави можна формувати у розрізі таких складових як: елемент економічної безпеки; допустимий рівень (безпечний рівень) державної заборгованості; здатність до забезпечення безпеки системи управління боргом, зокрема ефективного використання залучених фінансових ресурсів та оптимального співвідношення між складовими державного боргу. Отже, боргова безпека – це елемент економічної безпеки держави, що визначає критично допустимий рівень державної заборгованості з урахуванням її ефективного використання та оптимального співвідношення між її складовими та іншими економічними показниками, який дозволяє зберегти стійкість фінансової системи, державний суверенітет, захистити національні інтереси, підтримуючи при цьому належний рівень платоспроможності та кредитний рейтинг держави у світовому просторі.

Із зазначеного можна встановити чіткий взаємозв'язок між державним боргом та економічною безпекою держави (див. рис.).

Рис. Зв'язок державного боргу та економічної безпеки країни

Економічна наука дає різнобічне уявлення про суть державного боргу та його вплив на економіку держави й боргову безпеку. Констатуємо, що єдиного бачення учених немає. З одного боку, існує ринковий лібералізм, за якого державний борг як інструмент державного впливу на економіку розглядається як негативний фактор. Таких поглядів додержували вчені класичної школи політекономії. Зокрема, А. Сміт казав, що держава, на відміну від приватного позичальника, більш марнотратно, менш якісно управляє капіталом. Коли держава бере в борг, руйнується економічний ресурс, якому борг сприяє. Другий погляд на державний борг часто пов'язують з так званою еквівалентністю Рікардо. Він вважав, що борг не лягає податковим тягарем на майбутні покоління. Рікардо припускав, що майбутні податки, пов'язані з поточними позиками, капіталізуються раціональними громадянами в той момент, коли борг виникає. Представники монетаризму (М. Фридман, І. Фішер, А. Мелцер) виступили проти використання державного боргу як інструменту стабілізації економіки. На їхню думку, не існує діючих короткострокових і довгострокових ефектів від застосування такого інструменту економічної політики, як державний борг.

З іншого боку, згідно з кейнсіанською парадигмою, державні запозичення доцільно здійснювати з метою розширення сукупного попиту в економіці, суспільна ціна безробіття є набагато вищою за вартість боргового тягаря, а мультиплікативне розширення виробництва та зайнятості зменшуватиме його [6, с. 328]. Розглядаючи суть

і наслідки державного боргу, А. Лернер зазначає, що борг не можна сприймати як тягар на майбутнє покоління, оскільки кожен цент процентів чи погашення за основною сумою внутрішньої заборгованості повертаються громадянам як до власників облігацій, а при правильному розподілі зовнішніх запозичень (фінансування поточних чи капітальних видатків держави) приріст національного доходу дасть можливість не тільки сплатити проценти, а й збільшити доходи держави і населення [11].

Ще одна парадигма була сформована вченими неокласичної школи, що часто пов'язують із публікацією в 1958 р. монографії Б'юкенена «Public Principles of Public Debt», присвяченій важливим принципам державного боргу. Вона ґрунтується на італійській традиційній теорії державного боргу, в якій багато уваги приділялося ідеї Рікардо – еквівалентності, за якою збільшення податків і державного боргу однаково впливає на економіку. Б'юкенен вважав, що боргове фінансування бюджету створює «фіскальні ілюзії», а борговий тягар разом з економічною вартістю запозичень поширюється на майбутні покоління.

Представники німецької економічної школи Штейн, Дітцель, Небеніус вважали, що якщо держава рідко користується державним кредитом, значить, вона має збільшувати ставки податків і багато коштів забирати у своїх сучасників, отож вона недостатньо піклується про інтереси населення. На думку А. Вагнера, війни, які вели майже всі країни Західної Європи в XIX ст. за свої територіальні надбання, за ринки збуту і джерела сировини, фінансувалися державними позиками, що сприяло перетворенню матеріальних капіталів країн на нематеріальні. Штейн доводив, що погашення державного боргу дорівнює утворенню нового капіталу зі зайнятого. З погляду марксистської теорії, державний кредит є однією із форм руху позичкового капіталу, а процент за кредит – частка позичкового капіталу в додатковій вартості. Американські вчені К. Р. Макконел і С. Л. Брю вважають, що уряд практично завжди зможе виконати свої зобов'язання за внутрішнім боргом, адже для цього він може скористатися рефінансуванням боргу, емісією грошей чи збільшенням податкових надходжень.

Представником неокейнсіанських напрямків у економіці Е. Домаром в 1944 р. було сформульовано цікаві твердження:

– державний борг, що постійно зростає, не обов'язково погіршує майбутню податково-бюджетну ситуацію внаслідок підвищення податкових ставок і зростання державних витрат, пов'язаних із обслуговуванням боргу;

– за умови позитивних темпів росту ВВП обслуговування державного боргу здійснюється безболісно. Економічне зростання створює умови для збільшення державного боргу;

– якщо рівень процентних ставок вищий за темпи зростання ВВП або якщо ВВП знижується, то витрати на обслуговування боргу перевищують обсяги нових державних запозичень. Держава в такому разі буде змушена використовувати для обслуговування свого боргу додаткові кошти з бюджету [12].

Унаслідок проведення державою активної боргової політики чимало економістів убачають у рості державного боргу дві головні небезпеки. Одна з них – це вірогідність настання банкрутства держави, друга – небезпека перекладання боргового тягаря на майбутні покоління.

Висновки. З наведеного теоретичного аналізу підходів до трактування поняття «боргова безпека держави» та еволюції поглядів науковців на роль і значення державного боргу для національної економіки можна резюмувати:

– єдиного та однозначного бачення щодо доцільності та необхідності, а також впливу залучення фінансових ресурсів для покриття дефіциту бюджету на економічне зростання немає. Представники одних шкіл зазначають, що державні позики лягають податковим тягарем на майбутні покоління, а інші – що зовнішній борг (за оптимального співвідношення між зовнішнім і внутрішнім боргом та іншими показниками) має вплив на економічний розвиток;

– державний борг є основним показником боргової безпеки. Тому систему управління державним боргом належить формувати з обов'язковим урахуванням безпечного рівня боргової безпеки держави;

– тільки ефективна боргова політика може підвищити рівень боргової безпеки, зберегти стійкість фінансової системи країни та захистити національні інтереси;

– питання сутності боргової безпеки та її впливу на інші складові економічної безпеки є недостатньо вивченим, і це зумовлює потребу проведення ґрунтовних досліджень у цій сфері.

---

1. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк; НБО України. – К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки, 2008. – 48 с.

2. Желюк Т. Механізм забезпечення економічної безпеки в системі управління довгостроковим розвитком національної економіки / Т. Желюк // Наука молода: зб. наук. праць молодих вчених Терноп. нац. екон. ун-ту. – № 11. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – С. 154–160.

3. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>

4. Маренич А. І. Про вплив боргової безпеки на фінансову безпеку України / А. І. Маренич, Н. Г. Мехеда // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2014. – № 3 (12). – С. 84–86.

5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
6. Барановський О. І. Дослідження теоретичних засад боргової безпеки держави / О. І. Барановський // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2016. – Вип. 1 (47). – Т. 1. – С. 327–337.
7. Богдан Т. П. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності / Т. П. Богдан // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 4. – С. 8–15.
8. Кравчук Н. Колізії боргової безпеки держави: Україна в системі світових індикаторів безпеки глобального економічного простору / Н. Кравчук // Наука молода. – 2005. – № 3. – С. 74–82.
9. Кубай М. В. Концептуальні засади дослідження боргової безпеки / М. В. Кубай // Вісник Львівської комерційної академії. – 2014. – Вип. 46. – С. 38–43.
10. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
11. Пець І. І. Теоретичні аспекти дослідження формування державного боргу / І. І. Пець // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий збірник; за ред. І. Г. Ткачук. – 2011. – Вип. 7. – Т. 2. – С. 417–427.
12. Зуев Д. С. Государственный долг в системе экономических отношений / Д. С. Зуев // Инициативы XXI века. – 2009. – № 4. – С. 65–68.

Галайко Н. В. Сущность и значение долговой безопасности в системе экономической безопасности государства

Рассмотрены подходы к трактовке понятий «экономическая безопасность», «долговая безопасность государства», «государственный долг» и обоснована их экономическая природа и сущность. Проанализированы различные научные взгляды известных экономистов на роль и значение государственного долга, его влияние на безопасность национальной экономики. Приведено авторское видение сущности долговой безопасности государства в разрезе таких подходов, как: элемент экономической безопасности; допустимый уровень (безопасный уровень) государственной задолженности; способность к обеспечению безопасности системы управления долгом, в частности эффективного использования привлеченных финансовых ресурсов и оптимального соотношения между составляющими государственного долга.

Ключевые слова: экономическая безопасность, долговая безопасность, государственный долг, государственные заимствования, показатель долговой безопасности, уровень государственной задолженности.

Halaiko N. V. Essence and significance of debt security in the system of economic security of the state

The article deals with approaches to the interpretation of the concept of «economic security», «debt security of the state», «state debt», and their economic nature and essence are substantiated. A number of endogenous factors are reviewed, which affect the state of economic security of Ukraine. A clear relationship between state debt, and debt, financial and economic security of the state is established. Different scientific views of well-known economists on the role and the importance

of state debt and its impact on the security of the national economy are analyzed. The main paradigms of representatives of different economic schools for this phenomenon are highlighted. It is noted that the scientists of the classical school of political economy were of the opinion that state borrowings were a negative factor of the impact on the economy, whereas the supporters of the Keynesian paradigm believed that government borrowings should be carried out in order to expand the aggregate demand in the economy, since the public price of unemployment was much higher than the cost of the debt burden, and the scientists of the neoclassical school believed that the increase of taxes and state debt had the same impact on the economy. It is noted that, on the one hand, state debt as a tool of state influence on the economy is considered as a negative factor, but on the other hand, the theory of the necessity of state regulation of the economy that allows the use of state borrowings prevails. It is indicated that state debt is the main indicator of debt security of the state. Therefore, the system of the state debt management should be built with the obligatory consideration of the safe level of state debt security, because only effective debt policy can increase the level of debt security, maintain the stability of the financial system of the country and protect its national interests.

The author has developed her own vision of the essence of debt security of the state in the context of such approaches as: an element of economic security; admissible level (security level) of state debt; the ability to ensure security of the debt management system, in particular, the effective use of the attracted financial resources and the optimal balance between the components of state debt.

Key words: *economic security, debt security, state debt, state borrowings, debt security index, state debt level.*

Стаття надійшла 22 грудня 2017 р.

УДК 336.71(477)

**О. В. Горалько,
І. Б. Висоцька**

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розглянуто специфіку функціонування банківської системи України. Проаналізовано основні показники діяльності банківських установ у сучасних умовах. Виокремлено зміни, які відбулись у банківській системі після проведення націоналізації наприкінці 2016 року одного зі системно важливих банків держави. З'ясовано актуальні проблеми розвитку банківської системи з питань капіталізації та виконання графіка підвищення розміру статутного капіталу і запропоновано заходи щодо їх вирішення.

Ключові слова: *банк, банківська система, ліквідація, реорганізація, капіталізація, мінімальний обсяг статутного капіталу банків.*